RAQAMLI TA'LIM TERMINLARINING TUZILISHI VA MA'NO XUSUSIYATLARI

Komilov Doniyor
Samarqand davlat chet tillar instituti,
Ingliz tili nazariyasi va amaliyoti kafedrasi katta o'qituvchisi
doniyork7@gmail.com

Annotatsiya. Tezisda raqamli ta'lim terminlarining tuzilishi va ma'no xususiyatlari ingliz va o'zbek tillari misolida ko'rib chiqiladi. Terminlarning tematik guruhlari, yasalish usullari va semantik munosabatlari tavsiflanadi. Shuningdek, ingliz tilidagi terminlarning o'zbek tilida o'zlashtirish, kalka va duragay yasalish orqali qabul qilinishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, termin, termin yasalishi, qo'shma termin, qisqartma, sinonimiya, ko'p ma'nolilik, kalka.

Kirish. So'nggi yigirma yilda raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirdi. Bu o'zgarish tilda ham aks etdi. «Elektron ta'lim», «masofaviy ta'lim», «aralash ta'lim», «onlayn kurs», «vebinar», «raqamli savodxonlik» kabi terminlar avval faqat mutaxassislar nutqida qo'llangan bo'lsa, bugun ular oliy ta'lim hujjatlari, davlat dasturlari va kundalik muloqotga ham kirib keldi. COVID-19 pandemiyasi davrida bu jarayon ayniqsa tezlashdi.

Raqamli ta'lim terminologiyasi pedagogika, axborot texnologiyalari va boshqaruv sohalari tutashgan joyda shakllanmoqda. U yosh va ochiq tizim bo'lgani uchun uning terminlari tez paydo bo'ladi va ko'pincha aniq ta'rifga ega bo'lishidan oldin keng tarqaladi. Natijada bir termin turli ma'nolarda, bir tushuncha esa turli terminlar bilan ifodalanadi. Bu holat tadqiqotchilar, o'qituvchilar va tarjimonlar o'rtasidagi muloqotni qiyinlashtiradi. Tezisning maqsadi raqamli ta'lim terminlarining tuzilish va ma'no xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Asosiy qism. Klassik terminologiya nazariyasida termin aniq ta'rifga ega, tizimga mansub va sinonimiyadan xoli birlik sifatida ta'riflanadi [1]. Keyingi yondashuvlar esa terminning real muloqotdagi holatiga e'tibor qaratadi. M.T.Cabré termin o'zining maxsus qiymatini muayyan kommunikativ vaziyatda olishini ta'kidlaydi [2]. R.Temmerman yangi sohalarda tushunchalar chegarasi noaniq bo'lishini, sinonimiya va ko'p ma'nolilik esa tabiiy holat ekanini ko'rsatadi [3].

Raqamli ta'lim terminlarining beqarorligi avval pedagogika sohasida qayd etilgan. J.L.Moore va hammualliflari «distance learning», «e-learning» va «online learning» terminlari tadqiqotlarda izchil qo'llanmasligini aniqlagan [4]. C.Hodges va hammualliflari pandemiya davridagi shoshilinch o'qitishni puxta rejalangan onlayn ta'limdan farqlash uchun «emergency remote teaching» terminini taklif qilgan [5]. Rus tilshunosligida R.R.Muxametshin elektron, raqamli, masofaviy va aralash ta'lim terminlarini qiyoslab, «raqamli» va «elektron» ta'lim ko'pincha sinonim sifatida qo'llanishini ko'rsatgan [6]. V.A.Zavarzina esa zamonaviy ta'lim terminologiyasining tizimli tasnifini taklif qilgan [7]. O'zbek tilshunosligida o'zbek terminologiyasining tarixiy rivoji G.R.Mirxanova tomonidan ko'rib chiqilgan [8]. Biroq raqamli ta'lim terminlari o'zbek tili materialida hali yetarli o'rganilmagan.

Ilmiy manbalar [4], [5] va Yevropa Ittifoqining pedagoglar raqamli kompetensiyasi bo'yicha DigCompEdu hujjatidan [9] olingan terminlarni ko'rib chiqish natijasida ularning besh tematik guruhi ajratildi. Birinchi guruh ta'lim shakllarini nomlaydi: «elektron ta'lim», «onlayn ta'lim», «masofaviy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

ta'lim», «aralash ta'lim», «teskari sinf». Ikkinchi guruh platforma va vositalarni bildiradi: «o'quv jarayonini boshqarish tizimi (LMS)», «virtual sinf», «vebinar», «MOOC». Uchinchi guruh kontent va resurslarga tegishli: «ochiq ta'lim resurslari», «elektron darslik», «mikroo'qitish». To'rtinchi guruh kompetensiyalarni nomlaydi: «raqamli savodxonlik», «raqamli kompetensiya» [9]. Beshinchi guruh esa baholash va tahlil bilan bog'liq: «elektron baholash», «elektron portfolio», «ta'lim analitikasi», «moslashuvchan o'qitish».

Tuzilish jihatidan raqamli ta'lim terminlari besh asosiy usulda yasaladi. Birinchisi va eng samaralisi so'z birikmasi shaklidagi terminlardir: ingliz tilida «learning management system», «virtual classroom», o'zbek tilida «masofaviy ta'lim», «raqamli savodxonlik». Ko'p komponentli terminlar sohaga xos, chunki ular tushunchani ochiq ifodalaydi. Ikkinchi usul qo'shimcha elementlar va old qismlar yordamida yasashdir: «e-learning», «e-portfolio», «microlearning». O'zbek tilida bu vazifani ko'pincha «elektron» va «raqamli» sifatlari bajaradi: «elektron darslik», «raqamli kontent». Uchinchi usul qisqartmadir: «LMS», «MOOC», «OER». Bunday qisqartmalar o'zbek tilida ko'pincha lotin shaklida saqlanadi. To'rtinchi usul qorishma so'z yasashdir: «webinar» (web + seminar), «edtech» (education + technology). O'zbek tilida «vebinar» tayyor shaklda o'zlashtirilgan. Beshinchi usul umumiy so'zning terminga aylanishidir: «platforma», «bulut», «sinxron» va «asinxron» so'zlari ta'lim sohasida maxsus ma'no olgan.

Ma'no jihatidan raqamli ta'lim terminlarida uchta asosiy xususiyat kuzatiladi. Birinchisi sinonimiya va ta'riflarning kesishishidir. «Elektron ta'lim», «onlayn ta'lim» va «raqamli ta'lim» ko'pincha bir-birining o'rnida ishlatiladi. Ularni farqlovchi mualliflar esa turli mezonlarga tayanadi: texnologiya turi, internetning o'rni yoki o'zaro aloqaning sinxron yoki asinxron shakli [4], [6]. Ikkinchi xususiyat ko'p ma'nolilikdir. «Raqamli» sifati kontekstga qarab «kompyuterdan foydalaniladigan», «internet orqali amalga oshiriladigan» yoki «ma'lumotlarga asoslangan» ma'nolarini bildiradi. Uchinchi xususiyat tushunchalarni farqlash uchun yangi terminlar yaratilishidir. «Emergency remote teaching» termini aynan shunday maqsadda taklif qilingan [5].

Shu bilan birga, tizimda aniq tur-jins munosabatlari ham mavjud. «Aralash ta'lim» va «gibrid ta'lim» birlashtirilgan o'qitishning turlari hisoblanadi. «Sinxron» va «asinxron» o'qitish onlayn ta'limning turlaridir. «Raqamli savodxonlik» esa ko'pincha kengroq «raqamli kompetensiya» tushunchasining tarkibiy qismi sifatida qaraladi [9]. Bunday ierarxiyalar sohani tartibga solishga yordam beradi, lekin ularning chegaralari hali qat'iy belgilanmagan.

Ingliz tilidagi terminlar o'zbek tiliga uch yo'l bilan kiradi. Birinchisi fonetik va grafik moslashtirilgan o'zlashtirish: «onlayn», «platforma», «vebinar», «kontent». Ikkinchisi kalka, ya'ni ingliz tilidagi modelni so'zma-so'z tarjima qilish: «masofaviy ta'lim» (distance learning), «aralash ta'lim» (blended learning), «raqamli savodxonlik» (digital literacy), «ochiq ta'lim resurslari» (open educational resources). Uchinchisi duragay yasalish, bunda o'zlashma element o'zbekcha so'z bilan birikadi: «elektron darslik», «onlayn kurs», «elektron ta'lim». Ayrim terminlarda variantlilik saqlanib qolmoqda. Masalan, «flipped classroom» uchun ilmiy matnlarda asosan «teskari sinf» kalkasi qo'llanadi, lekin «ag'darilgan sinf» kabi boshqa variantlar ham uchraydi. «Emergency remote teaching» uchun esa o'zbek tilida hali turg'un muqobil shakllanmagan.

Xulosa. Raqamli ta'lim terminologiyasi yosh, ochiq va tez rivojlanayotgan tizimdir. Uning terminlari besh tematik guruhga bo'linadi: ta'lim shakllari, platforma va vositalar, kontent va resurslar, kompetensiyalar hamda baholash va tahlil. Tuzilish jihatidan ular asosan so'z birikmasi, qo'shimcha elementlar, qisqartma, qorishma so'z yasash va umumiy so'zning terminga aylanishi orqali hosil bo'ladi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Ma'no jihatidan bu terminlarga sinonimiya, ta'riflarning kesishishi, ko'p ma'nolilik va yangi tushunchalarni farqlash uchun termin yaratish xos. O'zbek tilida inglizcha terminlar o'zlashtirish, kalka va duragay yasalish orqali qabul qilinadi, ayrim tushunchalar uchun esa raqobatdosh variantlar mavjud. Shu sababli raqamli ta'lim terminlarining ta'riflari, afzal ko'riladigan o'zbekcha muqobillari va variantlari berilgan ikki tilli izohli lug'at yaratish dolzarb vazifa hisoblanadi. Natijalar terminografiya, tarjima va ixtisoslik bo'yicha ingliz tilini o'qitishda qo'llanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. — М.: Наука, 1989.
2. Cabré M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications. — Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1999.
3. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. — Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2000.
4. Moore J.L., Dickson-Deane C., Galyen K. e-Learning, online learning, and distance learning environments: Are they the same? // Internet and Higher Education. — 2011. — Vol. 14, No. 2. — P. 129–135. — DOI 10.1016/j.iheduc.2010.10.001.
5. Hodges C., Moore S., Lockee B., Trust T., Bond A. The difference between emergency remote teaching and online learning // EDUCAUSE Review. — 2020. — 27 March. — URL: https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning
6. Мухаметшин Р.Р. Электронное, цифровое, дистанционное, смешанное обучение — терминологический анализ // Библиотековедение. — 2022. — Т. 71, № 1. — С. 103–111. — DOI 10.25281/0869-608X-2022-71-1-103-111.
7. Заварзина В.А. О системной классификации терминологической лексики современного образования // Вестник Балтийского федерального университета им. И.Канта. Сер.: Филология, педагогика, психология. — 2022. — № 1. — С. 13–23.
8. Mirxanova G.R. O'zbek terminologiyasi tadqiqi: tarixiylik va hozirgi zamon uyg'unligi // Tillarni o'qitish metodikasi sohasidagi zamonaviy tilshunoslik va adabiyotshunoslikning dolzarb masalalari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. — 2025. — B. 200–202. — DOI 10.5281/zenodo.15094863.
9. Redecker C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu / ed. by Y.Punie. — Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.